

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA EKONOMİSİNDE DEĞİŞEN DENGELER

Erdinç TOKGÖZ¹

ÖZ

Türkiye 2018 yılında Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolda aşılması üç büyük olayın 95. Yılıni yaşamaktadır. Bunlar; Türkiye İktisat Kongresi, Lozan Barış Antlaşması ve Cumhuriyetin ilanidir. Yine 2018 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yılı yaşanmaktadır. Bu makalede, Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri ve sonrasında Dünya ekonomisinde dengeleri nasıl değiştirdiği incelenmiştir. Bu çerçevede de çalışma üç bölümde yürütülmüştür. İlk bölümde, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde, ikinci bölümde Savaş Yıllarında ve üçüncü bölümde de Savaş Sonrasında olmak üzere Dünya ve Osmanlı Ekonomisi incelenmiştir. 65 milyon insanın silah altına alındığı, asker ve sivil yaklaşık 15 milyon insanın öldüğü Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaştan yenilerek çıkan ülkeler genellikle otarjik, komünist, faşist ve milliyetçi rejimlere kaymışlar ve tekrar güçlenebilmek için Almanya ve Rusya örneğinde olduğu gibi sanayileşmeye önem ve hız vermişlerdir. Savaştan galip çıkan ABD yeni dev bir güç olarak ortaya çıkmış buna karşılık Rus, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları dağılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Dünya Ekonomisi, Altın Standardı, Savaş Ekonomisi, Osmanlı Ekonomisi

CHANGES IN THE BALANCE OF THE WORLD ECONOMY WITHIN THE POST-WORLD WAR I PERIOD

ABSTRACT

The year of 2018 is the 95th anniversary of three important events in proceeding to establishment of Turkish Republic. These are Turkey Economy Congress, Lausanne Peace Treaty and the proclamation of the Republic. The year of 2018 is also the 100th anniversary of the First World War. In this study, the effects of World War I and how it shaped the balances in the world economy after the War are investigated. In this context, the study is composed of three chapters. The first chapter is devoted to investigation of World and Ottoman economies during the pre-War period, while the second and the third chapters focus on the War and post-war period respectively. After the War in which 65 million people were called of arms and 15 million civilians and soldiers were killed, states which had lost the War established autochraic, communist, fascist, and nationalist regimes; and then, they regarded and accelerated their industrialization processes as in the case of Germany and Russia. Whereas the USA emerged as a new and enormous power after coming out victorious the War on the one hand, Russia, Germany, Austro-Hungarian and Ottoman Empires collapsed on the other.

Keywords: The First World War, World Economy, Gold Standard, War Economy, Ottoman Economy

¹ Prof. Dr., Ufuk Üniversitesi

GİRİŞ

Türkiye, 2018 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda aşılmış üç büyük olayın 95. yılını yaşamaktadır. Bunlar Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923), Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) ve Cumhuriyet'in İlanıdır (29 Ekim 1923).

2018 yılında aynı zamanda; insanlık tarihinin ilk büyük kanlı savaşının (1914-1918) sona ermesinin yüzüncü yılını yaşıyoruz. Bu savaş esas olarak Hristiyan Avrupa'yı oluşturan ülkeler arasında cereyan etti. Avrupa İtilaf Devletleri ve İttifak Devletleri diye ikiye bölündü. İtilaf Devletleri, B. Britanya İmparatorluğu, Fransa, Rusya, Sırbistan, İtalya, Romanya, Japonya ve ABD (Nisan 1918'de katıldı)'den oluşmuştu. İttifak Devletleri içinde Almanya, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan yer almıştır.

1914 yılının ortasında patlak veren bu “**Dünya Savaşı'nın bir görünür birde görünmez iki temel nedeni vardı.**” Görünür nedeni Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Bosna'nın başkenti Saraybosna'da Arşidük Franz Ferdinand ve karısının bir Sırp milliyetçisi tarafından 28 Haziran'da öldürülmüş olmasıydı. Cinayette Sırp gizli servisinin parmağı olduğu anlaşılınca Avusturya-Macaristan Sırbistan'a 26 Temmuz 1914'de savaş ilan etti. Ardından Almanya 1 Ağustos'ta Sırların koruyucusu olan Rusya'ya ve 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti. Bir gün sonra Belçika ve Luxemburg'u işgal eden Almanya ardından İngiltere'ye savaş ilan etti. Fransa'nın müttefiki olan İngiltere 4 Ağustos günü Almanya'ya savaş ilan etti. Ağustos ayı içinde bu karşılıklı meydan okumalar devam ederken; uzun süren bir kararsızlık-tarafsızlık sürecini bozan Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti, 1 Kasım 1914'de Almanya'nın yanında savaşa girdi. Savaşın son yılında Nisan 1918'de, ABD İtilaf Devletleri yanında Almanya'ya savaş ilan etti.

1914-18 arasında savaşan ülkelerin silah altına aldığı insan sayısı 65 milyon kadardı. Yaklaşık 8 milyon askerin, 6,6 milyon sivilin öldüğü, 21 milyon askerin yaralandığı-sakat kaldığı bu acımasız savaşın görünmeyen temel nedeni “**ekonomik**” idi.

20. yüzyılın başında Avrupa ülkeleri dünyayı ve dünya pazarlarını paylaşma kavgası içindeydi. Özellikle Almanya sömürgecilikte geç kalmış olmanın, hammadde, ucuz iş gücü, güvenilir pazar bulmanın, telaşı ve heyecanı içindeydi.

Kısacası Avrupa Devletleri savaş öncesi yıllarda birbirlerine güveni olmayan üstünlük arayışı içinde, tam bir bloklaşma halindeydiler. Dünya kamuoyu Avrupa'da bir çatışma olacağını görüyordu. Ancak bu kadar uzun ve yıkıcı olacağı akla gelmemişti. Savaş öncesinde İngiltere denizlerde, Almanya ve Rusya karada kuvvetliydi.

Savaş sonrasında yeni bir dev güç ABD ortaya çıkarken; dört imparatorluk Rus, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştı. Tuncer

BULUTAY'ın ifadesiyle, “Tarihin bir döneminde çok başarılı olan toplumlar zaman içinde gerilere düşebilirler ve düşmüşlerdir” (Bulutay, 2013: 45).

Çalışmamızı üç ana bölümde yürütmeye çalıştık. Birinci ana bölümde “**Birinci Dünya Savaşı öncesinde Dünya ve Osmanlı Ekonomisi**” ikinci bölümde “**Savaş Yıllarında Dünya ve Osmanlı Ekonomisi**” ve üçüncü ana bölümde “**Savaş Sonrasında Dünya ve Osmanlı Ekonomisi**”.

I.BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA VE OSMANLI EKONOMİSİ

Bu bölümde önce Birinci Dünya Savaşı öncesinde genel olarak dünya ekonomisini özel olarak lider ülkelerin yer aldığı Avrupa kıtasının dünya ekonomisi içindeki yerini belirlemeye çalışacağız. Sonra coğrafi olarak Avrupa'ya komşu olan fakat ekonomik gelişme düzeyi itibariyle Avrupa'dan çok uzak kalmış olan Osmanlı ekonomisini ele alacağız.

1. Dünya Ekonomisi ve İktisat

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayan “**Sanayi Devrimi**” 19. Yüzyıl boyunca Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da devam etti. Sanayi devrimiyle kömür enerjisi, demir-çelik, buharlı makineler, demiryolları, gemicilik, dokumacılık gibi alt sektörler öne çıktı.

Dışa açık serbest piyasa düzenin egemen olduğu Avrupa ülkelerinde sanayileşmeyle, yeni enerji kaynaklarına ve ham maddeye olan talep arttı. Sanayi sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak için Avrupa ülkeleri dünya topraklarını aralarında bölüştü. Serbest ithalat ve serbest ihracata dayalı bir büyüme süreci yaşayan Avrupa ülkeleri sömürgecilik politikalarını 1914'e kadar devam ettirdi.

Barış içinde hızla zenginleşen Avrupa ülkeleri gizli fakat yoğun bir pazar paylaşım kavgası-rekabeti içindeydi. “**Ancak Avrupa ticaret ve yatırım konularında diğer bölgelerle öylesine iç içe bir bağlılık içindeydi ki, dönemin çok sayıda etkin kişisi bir savaşın başlaması durumunda birkaç hafta içinde bunun sona ereceğinden son derece emindirler.**” (Freidman, 2009: 17). Zira dünyayı yöneten zenginler ve zengin devletlerin finansal piyasaları savaşın uzamasına izin vermeyecektir, kanısı yaygındı. Çünkü başta İngiltere olmak üzere, bu ülkelerde kurulu devlet düzeninde “**Liberalizm**”in gereği olarak; büyük sermaye, büyük toprak sahipleri ve güçlü araçların egemenliği vardı. Devlet sadece “**Jandarmalık**” yapıyor, içte ve dışta egemen güçleri koruyordu.

1870'lerden 1914'e kadar, İngiltere'nin öncülüğünde kurulmuş olan ve dünyada egemen olan para sistemi “**altın standardı**” sistemiydi. Bu sistemin temel özelliği her ülkenin ulusal parasının birim değerini belirli ağırlıkta “**saf altın**” cinsinden tanımlanmasıdır (Seyidoğlu,2003: 9). Bu sistemin işleyişinde temel ilke, altın ihracatı ve ithalatının serbest olması, yani devletin piyasaya müdahalesinin olmamasıdır. Sistemin işleyişinde altın sikkeler yanında altına dönüşebilen banknotlar kullanılıyordu.

Sistemin belirleyici merkezi Londra, egemen parası da “**İngiliz Sterlini**”ydi. Dünyanın ilk merkez bankası olan Bank of England (1694) dünyada geçerli olan faiz oranlarını dolayısı ile sermaye hareketlerini belirleyen bankaydı.

Dünyanın istikrar içinde büyümesinde ve ticaretin gelişmesinde “altın para sistemi” belirleyici olmuştur. 1870-1914 arasında kesintisiz egemen olan bu sistem, savaş yıllarında askıya alınmıştır. Savaş sonrasında altın külçe sistemine geri döndü. Ancak uygulama kısa sürdü. Önce “Büyük Buhran”, sonra İkinci Dünya Savaşı sistemin sürdürülmesine izin vermedi.

İngiliz donanmasının gücü sermayenin dünyayı serbestçe dolaşabilmesini sağlıyordu. Sermaye serbestçe dünyayı dolaştıkça yeni piyasalar oluşuyor, yeni kazanç kapıları açılıyordu (Kuruç, 2013: 5).

1914 öncesinde Avrupa ülkelerinin, ülkeleri dışına ihraç ettikleri sermaye miktarı 9,4 milyar sterline ulaşmıştı. Bu sermayenin %43’ü İngiltere, %20’si Fransa ve %13’ü Almanya kaynaklıydı. Bu sermayenin bölgesel dağılımı şöyleydi: Avrupa kıtası %27, Kuzey Amerika %24, Latin Amerika %9, Asya %16 ve %14 Afrika-Okyanusya... Bu tasnifte Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Avrupa içinde yer almıştı (Sönmez, 1998: 54).

Almanya 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında donanma kurmayı ve güçlü bankaları faaliyete geçirmeyi tamamlayarak; İngiltere ile rekabete girişti. Bu iki ülke ilk pazar paylaşımı yani sömürgeleştirme kavgasını, Güney Amerika, Balkanlar ve Osmanlı toprakları üzerine yaptılar.

Savaş öncesinde Çar II. Nicola’nın Rusyası bir avuç varlıklı kesim ile yoksul halk çoğunluğu arasında bölünmüştü. Savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile çıkar kavgası içinde olan Rusya, savaşta yanyana oldular.

1914 öncesinde kabına sığmayan, çığ gibi büyüyen ve yayılan Batı Avrupa devletlerinde iki temel gelişmişlik göstergesi ortaya çıkmıştı:

1. Makine teknolojisinin günlük yaşama girmesi,
2. Bilimin “yükselen değer” olarak toplumca benimsenmesi.

Konuya geniş bir açıdan bakan T.Bulutay’a göre; “Son iki yüzyılda dünyada yaşanan büyüme ve gelişme fizik sermayenin azalan getirisinin üstüne çıkan; onu aşan sermaye birikimleriyle sağlanabilmiştir. Bu sermaye birikimlerinden birisi beşeri sermayede, diğeri bilgide gerçekleşmiştir” (Bulutay, 2013: 70).

Bilim adamları önce ekonomide verimliliğin ve yeniliğin yaratılmasında öncülük ederken; daha sonra savaş-silah sanayinin emrine girerek, “Batı Uygarlığı”nın bir kan emen canavara dönüşmesinde aktif görev aldılar.

2. Osmanlı Devleti’nde Ekonomi

Osmanlı toplumu “**Merkantilizm**”i ve “**Sanayi Devrimi**”ni yaşamamış, 20.yüzyılın başında “**yarı-sömürge**”, ilkel bir tarım toplumuydu. Devlet kapitülasyonların getirdiği engeller nedeniyle dışa bağımlılıktan kurtulamamış dış ve iç borçla ayakta durmaya çalışmıştı.

Ülkede egemen olan İktisadi düşünce, Mekteb-i Mülkiye’de ders veren ve Sultan Abdülhamit’in mali işlerini yürüten Portakal Mikail ile Sakızlı Ohannes’in savunduğu

19.yüzyıl liberalizmiydi. Onlara göre Osmanlı toplumu tarım ve ticarete öncelik vermeliydi, sanayileşmeye girişmek israfa yol açar, ülkeyi yoksullaştırırdı.

20.yüzyılın başında, 1908 Devrimi sonrasında kurulan İttihat ve Terakki Hükümetinde dönem dönem, 4 kez Maliye Bakanlığı yapan Cavit bey, (arkadaşları Rıza Tevfik, Ahmet Şuayip) dışa açık liberal düzeni gerekli görüyor ve devletin ekonomiye müdahalesini gereksiz buluyorlardı.

Himayeci politikalarla sanayileşmelerini tamamlayan ülkelerde refah, zenginlik artarken; tarıma dayalı ekonomilerde –ülkelerde- yoksulluk devam ediyordu. Maddison ve Pamuk'un hesaplamalarına göre, 1913'de ABD'de kişi başına gelir 5300 dolar, sanayileşen ülkelerde 3960 dolar iken: Türkiye'de 1150 dolar kadardı (Pamuk, 2014: 148). İnanmak zor!

Osmanlı İmparatorluğu'nun son barış yılı olan 1913'de toplam nüfusu 16 milyon, doğumda yaşam beklentisi 33 yıl, toplam işgücü içinde tarım sektörünün payı %75-80, GSYH içindeki payı ise %50 oranını aşmaktaydı (Pamuk,2014: 157). Okuryazarlık oranı ise %10 kadardı.

1908 Devrimiyle ülke yönetimini ele alan İttihat ve Terakki Hükümeti yarı-sömürge durumunda bir ekonomik düzen devr almıştı. Ülkenin iç ve dış ticareti, imalathanesi, demiryolları, büyük bankaları, limanları, fenerleri, elektrik, su, tramvay, havagazı, madencilik gibi alanları yabancı imtiyazlı şirketlerin elindeydi.

Yabancı ülkelerin ve sermaye sahiplerinin denetiminde olan Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi ve Reji İdaresi gibi imtiyazlı kuruluşlar, ülke ekonomisini denetim altında tutmaktaydı.

Lövantenler, beratlı tüccarlar ve Hıristiyan Osmanlılar büyük paraları Avrupa kentlerinde değerlendirme yanında, İstanbul, İzmir, Trabzon gibi liman kentlerinde gösterişli konaklar inşa etmekteydiler.

Tarım:

1914 öncesinde Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya'sının kışkırtması ve himayesi altında Balkan topraklarını kaybetmişti. Böylece ulusal düzeyde toplam tarım üretimi ve tarıma dayalı vergi gelirleri önemli ölçüde azalmıştı. Toplam ihracat içinde tarımsal ürünlerin payı %90 düzeyinde olması sonucu ülkenin toplam ihracatı da azalmıştı.

20.yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında (İmparator II.Wilhelm'in girişimiyle) kurulan olumlu siyasal ve ekonomik ilişkiler sonrasında “**Anadolu bölgesi Almanya için bir tahıl ambarı olarak önem kazandı.**” Anadolu Demiryolu Şirketinin faaliyete geçmesiyle Alman şirketleri “yüksek nitelikli tohumlar ve tarımsal araçların kullanılmasını sağlayarak ve sulama projeleri başlatarak, üretimde verim artışı elde edildi.” (Pamuk, 2014: 35).

1914 öncesinde Anadolu'da tarımın en fazla piyasaya dönük üretim yaptığı (kapitalistleştiği) bölge Adana-Çukurova bölgesiydi. Anadolu topraklarının büyük kesiminde

“Feodal düzen” egemendi. Aşar vergisi ve mültezimlik tarımda modernleşmeyi, pazara açılmayı engellemiştir. Ulaşım ve haberleşme yetersizliği çiftçilerin içe dönük üretimle yetinmesine yol açmıştır.

Hemen her bölgede tahıl ekimi bitkisel üretimde öne çıkarken; ekilebilen alanların bir kısmı mera bir kısmı da bataklık halindeydi. Geniş mera hayvancılığı yapılırken doğal gübrenin bir kısmı yakıt olarak kullanılıyordu (Tokgöz,5).

Derebeyler, ağalar, tefeciler... özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da köylüyü toprağıyla birlikte egemenliği altına almıştı.

1908-1913 döneminde, özellikle İstanbul’un ihtiyacı için her yıl ortalama 75 bin ton un, 65 bin ton pirinç ve 10 bin ton buğday ithal edilmekteydi (Tokgöz,6). Toplam tarım sektörünün %20’si, Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresi’nin denetiminde ihraç ediliyordu.

İttihat ve Terakki hükümetleri tarımda üretimi artırmak için çiftçiye yol gösteren-kredi veren Ziraat Bankası’nın olanaklarını ve faaliyet alanlarını genişlettiler. 1914 yılında yürürlüğe konan Ziraat Bankası Kanunu ile bankanın yeniden yapılanması sağlandı. Ayrıca “**milli iktisat**” görüşü doğrultusunda Müslüman nüfusun yerel düzeyde banka kurması özendirildi. Bu çerçevede 1909’da Konya Milli İktisat Bankası ve 1914’de Milli Aydın Bankası faaliyete geçti.

1908-1918 döneminde kooperatifcilik yoluyla çiftçiyi satış ve kredi kooperatifleri yoluyla örgütlemek ve araçlar karşısında güçlendirerek, çiftçilerin tefeciye, tüccara ve sarrafa yüksek faizle borçlanmasının önüne geçilmek istendi. Dönemin ünlü kooperatif düşünürü Etem NEJAT, kooperatifler aracılığı ile sermaye birikimi sağlanacaktır, diyordu (Toprak, 1982: 214).

20.yüzyılın başında yarı-sömürge bir tarım toplumu olan ülkede toplam ihracatın %90’nı tarım ürünlerinden; tütün, pamuk, afyon, fındık, teflik, kuru üzüm-incir ve meşe palamudundan oluşmaktaydı.

Sanayi:

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi 19.yüzyılın ilk yarısı içinde sarayın ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için İstanbul’da kamu sermayeli sınai tesisler kurdu. 1810’da Beykoz deri eşya, 1835’de İstanbul Feshanesi, 1845’de Hereke kumaş, 1850’de Bakırköy bez faaliyeteye geçmişti (Tokgöz,b,369).

Geniş halk kitlelerinin özellikle İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu temel sınai mallar ithal ediliyordu. 1914 öncesinde düzenli olarak ithal edilen sınai mallar şöyleydi: Un, şeker, kahve, çay, bez, kumaş, pamuk ipliği, kömür, petrol, makineler, demiryolu malzemeleri gibi.

Dış ticaret büyük ölçüde deniz yoluyla yapılıyordu. İstanbul ithalatın, İzmir ise ihracatın limanıydı. İç ticarete olduğu gibi himayeci gümrük tarifelerinin olmadığı dış ticarete de yabancı sermayeli imtiyazlı şirketlerin ve kısmen de Hristiyan Osmanlıların denetimindeydi.

Yüzyıl boyunca sanayileşmiş ülkelerin sınai mallarının açık pazarı olan ülkede, yerli sanayi girişimleri, dış rekabete dayanamamış ve kapanmıştır. Koruyucu gümrük duvarları

olmayan ülke pazarlarını, makine teknolojisiyle üretilen ucuz Avrupa malları istila etmiş ve zanaatlara dayalı yerli üretim büyük çapta azalmış veya son bulmuştur.

Balkan savaşları sonrasında Hükümet dışa açık serbest piyasa düzeni yerine konacak **“müdahaleci devlet kapitalizmi”** oluşturmaya girişti. Bu amaçla belirlenen önlemler şöyleydi (Pamuk, 2014: 144).

- Müslüman-Türk tüccarların örgütlenmesi,
- Gümrük duvarlarının yükseltilmesi,
- Tarımda ve sanayide ithal ikamesine gidilmesi,
- Ulusal ve yerel bankaların kurulmasının özendirilmesi.

Hükümet bu dört temel hedefi kapsayacak şekilde hazırlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun Aralık 1913'de yürürlüğe girmesini sağladı.

Ülkede yetişmiş girişimci, işgücü ve birikmiş sermaye olmadığından, serbest piyasa düzeni içinde teşvik yasasından beklenen sonuç alınamadı. Yaratılan olumlu ortamdan gayri müslimler ve lövantenler yararlandı.

1914 öncesinde ülkede kurulmuş büyük sanai işletmeler pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil dallarında iplik, bez ve kumaş üreten fabrikalardı. Toplam üretimin yarısından fazlası Selanik ve çevresinde toplanmıştı. Benzer işletmeler İstanbul, Adana ve İzmir'de de faaliyet gösteriyordu (Pamuk, 2014: 142).

Tekstil dışında gıda maddeleri, yağ ve sabun, çimento ve tuğla-inşaat malzemeleri üreten imalathaneler vardı. Toplam sanai işletmelerin %55'i tekstil ve gıda işletmelerinde oluşuyordu.

Kadın işçilerin yaygın olarak çalıştığı alanlar dokuma, ham ipek ve tütün işleme gibi işyerleriydi. Özellikle yabancı sermayenin egemen olduğu büyük ölçekli işletmelerde grev eylemleri karşısında, 1909 yılında grevleri yasaklayıcı Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarıldı.

1913 sanayi sayımı Türkiye'nin 1923 sınırları içinde her biri 10 ya da daha çok işçi çalıştıran 560 sanai tesis vardı. Bu kuruluşlarda yaklaşık 35 bin kişi çalışmaktaydı. Yüzün üstünde çalışanın olduğu işyeri sayısı 53 kadardı (Tezel,93).

Teşviki Sanayi Kanunu sonrasında sanai yatırımlarda bir sıçrama olmadı. Ancak sanayileşme olgusu tüm boyutlarıyla ülke gündemine girdi. Yaratılan olumlu ortam sonrasında elde edilen kazanımlar şöyle sıralanabilir:

- Sanayi istatistikleri üretildi,
- Avrupa'dan sanayi uzmanları getirildi,
- Sanayi müfettişleri görevlendirildi,

— Müttelik ülkelerin fabrikalarında çalışmak üzere dışarıya işçi-öğrenci gönderildi.

Almanya'nın yanında savaşa girildikten sonra, savunma sanayide ihtiyaç duyulan elemanların yetişmesi için, 20 kişi Almanya'ya staja gönderildi. Diğer kamu kurumları da nitelikli eleman yetiştirmek üzere benzer uygulamaya girişiler (Toprak, 1982: 201).

Yabancı Sermaye:

1914 öncesi dönemde alınan dış borçlar dışında ülkeye 75 milyon İngiliz Lirası kadar yabancı sermaye geldi. Yabancı sermaye yatırımlarının üçte ikisi kadarını demiryolu şirketleri gerçekleştirdi (Pamuk, 2014: 104).

Kapitülasyonların ve Düyun-u Umumiye İdaresinin yarattığı olanaklardan yararlanan yabancı girişimciler; bankacılık, ticaret, sigortacılık, liman ve fener inşaatı, su, gaz, elektrik, tünel-tramvay işletmeciliği gibi hizmet sektöründe, yüksek karlı alanlara girdiler.

Gelen toplam yabancı sermayenin sadece %10'u kadarını sanayi, madencilik ve tarım alanlarında üretime öncülük eden doğrudan yatırımlardı.

Avrupalı sermayedarlar Osmanlı Hükümeti'nden veya valisinden izin almaksızın ülkenin her yerinde işletme kurabiliyor, faaliyete geçebiliyordu. Bazen Avrupa'da işyeri olmayan bir yabancı girişimci, iş yeri açabiliyordu. Bu uygulama kapitülasyonları kaldıran 15 Ekim 1914 tarihli kanun yürürlüğe girinceye dek devam etti.

Yabancı sermayenin öne çıkan amacı, altyapı yatırımlarıyla (demiryolu, liman) Osmanlı pazarlarına sınai mallarını ulaştırmak, ucuz- kaliteli tarımsal ürünleri toplayıp götürmektir. Ayrıca demiryolu inşaat firmaları, Osmanlı Devleti'nin km garantisi uygulamasıyla yüksek karlar elde etmekteydiler.

Bağdat demiryolu inşaatıyla Anadolu'yu kucaklayan Alman sermayesi, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da yatırımlara girişti. Örneğin Konya-Çumra Sulama Projesi'yle bölgeyi tahıl ambarı olarak kullanmayı öngörmüşlerdi.

Dış Borç:

I.Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin birikmiş dış borç toplamı 160 milyon İngiliz Lirası kadardı (Pamuk, 2014: 123). Borçlanma Paris, Londra, Frankfurt, Viyana menkul değerler borsasında devlet tahvili satışlarıyla gerçekleşiyordu. Genellikle "peşin ve yüksek faiz" uygulamasıyla ele geçen net borç sınırlı kalıyordu.

Dış borçların ülkelere göre dağılımında %49 payla Fransa, %20 ile Almanya ikinci sırada yer alıyordu (Özdemir, 2010: 106).

B.Özdemir'in tespitine göre, savaş başladığında devlet bütçesi açıkla kapanmıştı. Devletin Osmanlı lirası cinsinden 153,7 milyon dış borç ve 44.3 milyon iç borç olmak üzere toplam 198 milyon borcu vardı. Devlet borç bulmakta ve bütçe açığını kapatmakta çaresizlik içindeydi (Özdemir, 106).

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DÜNYA VE OSMANLI EKONOMİSİ

26 Temmuz 1914’de Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a savaş ilanı ile başlayan ve tüm Avrupa’yı içine alan Birinci Dünya Savaşı Almanya’nın Kasım 1918’de ardından diğerlerinin ateşkes antlaşması imzalamalarıyla, sona ermişti. Bu bölümde yaklaşık 4.5 yıl devam eden bu yıkıcı kanlı savaş yıllarında önce dünya ekonomisinde sonra Osmanlı ekonomisinde meydana gelen gelişmeleri ele alacağız.

1. Savaş İçinde Dünya Ekonomisi

Dünya ekonomisi 1914 yılı öncesine dek Avrupa devletlerinin yönlendirdiği serbest piyasa düzeni içindeydi. Sistemin temel dayanağı “altın standardı” para sistemiydi.

Savaşla birlikte devletin ekonomik mali ve sosyal alanda zorunlu görevleri ortaya çıktı. Özellikle savaşa giren her ülkede topkeyün serbestlik ilan edilerek, barış ekonomisinden savaş ekonomisi koşulları içine girildi. Ekonomik kaynakların kullanımı ve dağılımına kamu otoriteleri yön vermeye başlayınca piyasa düzeni sona erdi.

Savaşa giren her ülke ne kadar süreceği önceden kestirilemeyen “**savaşın finansmanı**”nın yollarını bulmaya öncelik verdi. Genel rağbet gören finansman yolları şöyle idi:

- 1) İç borçlanma,
- 2) Kağıt para basma,
- 3) Olağanüstü vergi yasaları,
- 4) Hepsi bir arada.

Savaş öncesinde Avrupa’da özellikle İngiltere’de toplanan altınlar, savaşın birincil yılından itibaren ABD’ye akmaya başladı. 1914’de dünya altın rezervlerinin %25’ine sahip olan ABD’de, savaş sonrasında 1919 sonuna doğru bu oran %50’ye çıktı (Kuruç, 2013: 23).

Savaşın ikinci yılında İngiltere özellikle müttefiklerine kaynak aktaramaz duruma düşünce, ABD’den borç almaya başladı. Savaş uzadıkça İngiltere ve Fransa, ABD’ye borçlanmayı sürdürdüler. Böylece dünya finansal sisteminin merkezi olan İngiltere-Londra’nın egemenliği ve belirleyiciliği sona ermişti.

İngiltere borçlarını altınla ödemeyi taahhüt ederken, güçlü ülke anlayışı içinde kağıt para basmaya gitmedi. Böylece savaş biter bitmez altın sistemine döneceğini hesaplamışlardı, olmadı. Evdeki hesap çarşıya uymadı.

Fransa hızla artan kamu harcamalarını karşılamak için yeni vergi koyma veya vergileri arttırma yoluna gitmedi. Para bastı, ardından kısa vadeli iç borçlanmaya gitti. Enflasyonla mücadele başarısız oldu ve mali kriz 1926’ya kadar sürdü. Almanya’da kolay yolu seçerek yeni vergiler koymak yerine para basmayı uygun görmüştü.

Savaşın dışında kalan ve uzak olan ABD'nin büyük şirketleri ve bankaları, mal ve silah satarak, borç vererek büyük karlar elde ettiler ve altın stoklarını artırdılar. ABD ticaret gemileri gece-gündüz Avrupa'ya mal taşımaya sürdürdü. Ancak, Birinci Dünya savaşında askeri ve sivil hedefler arasında ayırım ortadan kalkmıştı. Önceki savaşlarda cephelerin uzağındaki yerleşim alanları vurulmazdı. Bu savaşta denizaltılar sivil-ticaret gemilerini batırdılar, bombardıman uçakları sivil-sınai bölgelerini bombaladılar.

Alman denizaltılarının ticaret gemilerini batırması, İngiltere'nin gıda malları ithalatını kısıtlaması, iç üretimde düşüş, dağıtım kanallarının da yaşanan tıkanmalar, ülkede kıtlık ve açlıklara yol açtı. Bu darboğazı açmak için İngiliz Hükümeti Temmuz 1918'de et, süt ve süt ürünlerini karneye bağladı. Savaşın hemen her ülkede derecesi değişse de, benzer sorunlar yaşanıyordu. Almanya'da 1914-1919 arasında yetersiz beslenme ve açlıktan 700 bin kişi öldü.

Avrupa'ya mal taşıyan Amerikan ticaret gemilerini üst üste Alman denizaltıları batırınca, “zafersiz barış” peşinde olan Başkan Wilson, zorunlu olarak savaşa girerek “zaferli barış”a razı oldu (Kuruç, 2013: 23). ABD, Rusya savaştan çekilince İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alarak, 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti. Bu karar aynı zamanda Amerikan donanmasının ve uçaklarının Amerikan ve İngiliz ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamasına olanak vermişti.

Savaşın birinci yılından itibaren savaşan ülkeler “savaş sanayi”nde büyük yatırımlara giriştiler. İnsanlık tarihinin daha önce tanımadığı tahrip gücü yüksek silahlar ürettiler. Başlıcaları şöyleydi: Ağır bombardıman uçakları, Tanklar, **(Somme Savaşı'nda İngiliz tanklarını gören Alman askerleri kaçtı)** UB tipi denizaltılar, Zeplin benzeri SL hava araçları, Zehirli gaz ve Makineli tüfek (Almanların geliştirdiği dakikada 60 mermi atan/ maschinen geherg 08).

Savaş gereği olarak kamu harcamalarının hızla artması savaşan ülkelerde fiyat istikrarını bozmuş ve enflasyon öne çıkmıştı. Enflasyon süreci ülkelere göre farklılık gösterirken; bazı ülkeler enflasyonu dizginlemek için “**altın standardı**”na dönmeye çalıştı. Ancak savaşın uzaması harcamaların kontrolden çıkması buna olanak vermedi.

Savaşan ülkelerin her birinde halk işin başında savaşı ve hükümetlerini desteklemişti. Savaş uzadıkça, savaşın yol açtığı felaketler karşısında halk da savaştan bıktı ve büyük acılarla karşılaştı.

Savaş o güne kadar görülmedik şekilde kadın nüfusun istihdamını gerekli kıldı. 1914 yılında savaş sanayi alanında İngiltere'de 175 bin kadın çalışıyordu. Bu sayı Ağustos 1917'de 750 bine çıktı (Westwell,112). Büyük ölçüde erkek çalışanların yerine kadınlar alındı.

İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olarak savaşa giren Çar II.Nikola'nın Rusyası, savaş öncesinde bir avuç varlıklı ile büyük çoğunluğu temsil eden yoksul halk arasında bölünmüş bir ülkeydi (Westwell,186).

Savaş öncesinde sömürgeci İngiltere, Fransa ve Rusya arasında çıkar çatışması vardı. Ancak Almanya'nın hızlı sanayileşmesi ve sömürge aramaya başlaması karşısında uzlaştılar ve

birleştiler. İngiltere ve Fransa Almanya'yı Doğu Cephesinde zayıflatmak Rusya'ya ulaşan ikmal yollarını açmak için Çanakkale ve İstanbul boğazlarını ele geçirip Osmanlı Devletini savaş dışı bırakmak istediler. Bu amaçla Şubat 1915 - Haziran 1916 arasında önce denizden sonra karadan İstanbul'a ulaşmaya çalıştılar.

Savaşın birinci yılında 1.8 milyon asker kaybeden ve her türlü ikmal malzemeleri sıkıntısı içinde olan Rusya'ya Çanakkale'yi geçemedikleri için İngiltere ve Fransa yardım ulaştıramadılar. Almanya karşısında başarılı olamayan Çar askerleri Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya, Kars- Erzurum üzerinden Trabzon'a kadar geldiler.

Şubat ve Ekim devrimi ile Bolşeviklerin iktidara gelmesi sonrasında Lenin Hükümeti savaştan çekilme kararını ilan etti. Ardından Doğu Anadolu'da ve Doğu Karadeniz'de yayılmış olan Rus askerleri geri çağrıldı. Doğu cephesine barış gelmesi sonrasında Ankara-Moskova arasında emperyalizme karşı mücadele, dayanışma ve yardımlaşma dönemi başlamıştı.

2. Savaş Yıllarında Osmanlı Ekonomisi

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin siyasi lideri olan Talat Paşa, anılarında savaşa niçin girdiklerini şöyle anlatıyor: **“Hepimiz şu kanaatte idik ki mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi... İlerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyeti ve terakkisini temin edebilirdi.”** (Çavdar, 1989: 329)

Aynı soruya İttihat ve Terakki yönetiminin üçüncü güçlü adamı Cemal Paşa'nın cevabı ise şöyle olmuştur: **“Hazine tamtakırdı. Para bulabilmek (aylık vermek) için ya bir tarafta boyun eğmeli ya öbür tarafta birleşmeli idik.”** (Atay,119)

Osmanlı Devleti, savaş öncesinde ekonomisi çökmüş, cari giderlerini bile karşılayamayan, iç ve dış borçla ayakta duran, ulaştırma altyapısı olmayan ve nihayet eğitimli savaşa hazır, çağdaş silahlarla donatılmış bir ordusu bulunmayan bir ülke durumundaydı.

Savaş öncesinde maliye bakanı Cavit Bey ile Cemal Paşa Fransızlarla işbirliğini önerirken, 33 yaşında General ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa ise Almanlarla yakınlaşmıştı.

1913 yılından itibaren Almanya'dan askeri eğitim için subay yardımı başladı. Başta general Liman Von Sanders olmak üzere savaş yıllarında çok sayıda Alman subay Osmanlı silahlı kuvvetlerinde görev yaptı.

İttihat ve Terakki Hükümeti bir kararname ile 1 Ekim 1914'den itibaren mali, iktisadi, idari ve adli alanlarında yabancılara verilmiş imtiyazları yani kapitülasyonları kaldırdı. Ardından ithalattan alınan gümrük vergisi oranı %15'e çıkarıldı. Bu oran ilerleyen yıllarda %30'a yükseltildi. Gümrük vergilerinde **“ad valorem”** yöntemi terk edilirken, **“spesifik”** vergilemeye geçildi. Savaşın yayılması sonrasında dış ticaret hacmi %80 azaldı (Pamuk,165).

23 Mart 1916 çıkarılan bir yasa ile o güne kadar mali işlemlerde Fransızca kullanan yabancı şirketlerin işlemlerini, Türkçe yapması ve Müslüman-Türk memur çalıştırması

sağlandı. Genellikle yabancı sermaye şirketleri kendi ülkelerinden eleman getiriyor ve yüksek ücretle çalıştırıyorlardı (Toprak, 1982: 79).

Savaşın ilk yılı içinde Maliye Bakanı Cavit bey ayrılınca, İçişleri Bakanı Talat bey görevi vekaleten devr aldı. Cavit bey'in tespitine göre Türk-Alman ittifakının yapıldığı tarihte devletin kasasında sadece 92 bin lira vardı (Aydemir, 2011: 197).

Kağıt Para:

Hükümet Düyun-u Umumiye'ye yapılan tüm ödemeleri askıya aldı. Ardından 3 Ağustos 1914 tarihli bir yasa ile Osmanlı Bankası'nın dolaşımda olan banknotlarının altına bağlılığına son verilirken; zorunlu tedavüle geçildi. Bozuk para ihtiyacı karşısında bankaya bir ve yarım liralık yeni banknotlar çıkarma izni verildi.

Kağıt para dolaşımı karşısında altın ve gümüş paralar piyasaya çıkmaz oldu. Hükümet 5 Ekim 1919'dan itibaren altın ihracatını yasaklayan yasayı yürürlüğe koydu (Toprak,1982: 237).

Kağıt para basımında Osmanlı Bankası'nın Fransız ve İngiliz yöneticileri zorluk çıkarınca, Hükümet, Düyun-u Umumiye İdaresi aracılığıyla para basılmasını sağladı

1915 yılı içinde Almanya ve Avusturya'dan alınan borçlar İdareye aktarılarak, kağıt para bastırıldı. İdarenin ilk kağıt paraları, "**birinci tertip evrak-ı nakdiye**", Temmuz 1915'de dolaşıma girmişti. Belirlenen koşullar içinde İdare 1915 yılı sonunda ikinci tertip kağıt paraları piyasaya sürdü. Bozuk para sıkıntısını aşmak için bir ve beş liralık kağıt paraların ortadan ikiye bölünmesine 29 Aralık 1915'de izin verildi.

Hükümet bütçe açıklarını azaltmak ve piyasalara güven vermek üzere dört istikrar önlemine baş vurmuştu:

- Memurlara yarım maaş para, geri kalan hazine kağıdı,
- Askerlikten muaf olmak isteyenlerden vergi alınması,
- Devletten alacaklı müteahhit ve tüccarlara ödemelerin ertelenmesi,
- Silahlı kuvvetlerin ihtiyacı olan erzak,araç ve gerece bedeli sonra ödenmek üzere el konması...

Halkın katkısını sağlamaya yönelik bu önlemlere rağmen Hükümet mali krizi aşamayınca; son çare olarak daha çok para basma ve daha çok dış borç alma zorunda kaldı.

1914-18 arasında Almanya'dan 235 milyon Osmanlı lirası kadar borç alınmıştı. Bu borcun 148.6 milyonu hazine bonusu; geri kalan ise altın, gümüş, Alman markı ve Osmanlı lirası şeklindeydi. Almanya ve Avusturya'dan alınan borçlar karşılığında Düyun-u Umumiye İdaresi yedi tertip toplam 161 milyon kağıt para basmıştı (Toprak, 1982: 253).

Hükümet liranın dış değerini korumak için, kambiyo işlemlerini yürütmek üzere Merkez Komisyonu oluşturmuştu. Komisyon spekülatif para oyunlarına engel olmuş ve günlük resmi döviz kurunu belirlemişti. **Mondros Müzakeresi imzalandığında bir altın lira 333 kuruş idi.** (Tokgöz,23)

Savaş harcamalarının hızla artması, mal ve hizmet piyasalarının oluşmaması ve kıtlığı çekilen mallarda ithalat yapılamaması fiyatların, enflasyonun yükselmesine yol açmıştı. Mal kıtlıklarının yol açtığı açlık karşısında bazı yörelerde **“süpürge tohumundan un-ekmek yapılmıştı.”** (Doğruel, 2005: 16)

Un, şeker, gaz gibi temel malların piyasasını karaborsacılar ele geçirmişti. İstanbul’da ekmeğin birim fiyatı 16 misli artmıştı. Rusya ile savaş başlayınca şekerin fiyatı 3.5 kuruştan 10 kuruşa çıkmıştı. Rusya’dan ithal edilen petrol ve gaz gelmeyince, yaşanan kıtlığı aşmak için sınırlı miktarda Bulgaristan ve Romanya’dan ithalat yapıldı. Çaresiz kalan hükümet, temel malların piyasasında NARH uygulamasına geçti.

Savaş yıllarında İstanbul’da havadan para kazanan **“savaş zenginleri”** ortaya çıkmıştı. Bunlar şehrin eğlence yerlerini doldururken, ilk kez bu dönemde içki kumar ve kadın ticareti yaygınlaştı. Oysa ülkenin bu kesiminde halkın büyük çoğunluğu açlık, yoksulluk ve hastalıklarla boğuşuyordu (Toprak, 1982: 351).

Bu acımasızlık karşısında **“Milli İktisat”, “Milli Sanayi”** ve **“İktisadi Uyanış”** görüşleri öne çıkınca, Hükümet Müslüman-Türk iş adamlarının piyasalara girmesini özendiren kararlar aldı. 1918 yılı sonunda Müslüman-Türk iş adamlarının kurduğu anonim şirket sayısı 123’e ulaştı. 1916’da yürürlüğe konan Zirai Mükellefiyet-i Muvakkat Kanunu ile büyük şirketler, belirlenen genişlikte toprağı ekme, gerekli işgücünü ve malzemeyi sağlamakla yükümlü tutuldular.

İaşe:

Savaş içinde askeri birliklere gıda, mal ve savaş malzemesi ulaştırabilmek için her türlü taşıt araçlarının önemli kısmına el kondu. Deniz yolları abluka altında olduğu ve Anadolu demiryollarından asker sevkiyatı yapıldığından; iç ve dış piyasadan gıda malı temin etmek zorlaşmıştı. Ordu ithalatçıların, toptancıların ve tüccarların ellerinde bulunan un stoklarının önemli kısmına el koymak zorunda kalmıştı.

Yaşanan kargaşaya ve düzensizliğe son vermek için geniş yetkilerle donatılan Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı A.Ş. faaliyete geçirildi. Şirketin yönetimi de Parti’nin en saygın temsilcilerinden Kemal beyin başında olduğu Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye verildi.

İç Borç:

Osmanlı Maliyesi, Almanların tavsiyelerine uyarak iç borçlanmaya giderek yerli banker ve zenginlerden kısa vadeli borç almaya çalıştı. 3 Nisan 1918 tarihli bir kanun ile %5 faizli ve %1 amortismanlı hazine senedi ihraç edildi. Borçlanmanın koşulları ve uygulama konusunda Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı Bankası ile ortak kararlar alınmıştı. Hükümet bu iç borçlanmayla 18 milyon lira toplamış, bütçe açığını kapatmaya çalışmıştı (Toprak, 1982: 263).

Bankacılık:

Savaş başlayınca mevduat sahipleri bankalardan paralarını çektiler. Tüccar, esnaf, sanayici, çiftçi kredi alamaz oldu. Çark dönmeyince bu kez ödeme güçlüğü yaşamaya başladılar.

Bu darboğazı aşmak için Hükümet Ağustos 1914’de, yürürlüğe girmesini sağladığı **“Borç Erteleme Yasası”** ile hem bankaları hem de iş dünyasını kısmen rahatlattı. 1914-18 dönemi içinde İstanbul’da 8, Anadolu’da (genellikle yerel) 8 olmak üzere toplam 16 banka faaliyet gösteriyordu (Doğruel, 2005: 24).

Birinci Dünya Savaşı’nı başlatan Avrupa ülkelerine göre Osmanlı İmparatorluğu, savaş yorgunu, yoksul, eğitimsiz, çağın sanayi ve silahlı teknolojisinden uzak, ilkel bir tarım toplumu yapısı içindeydi. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bu toplumsal gerçekten hareket edenler savaşa karşıydılar. Kısacası **“Osmanlı Devleti harbin çukuruna gözü kapalı sürüklendi ve o çukurda boğularak öldü.”** (Aydemir, 2011: 177)

Osmanlı İmparatorluğu yanında, Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları da tarihe karıştı. Dünyada ilk kez kapitalizme-emperyalizme karşı alternatif bir sistem-düzen Rusya’da kurulan **“Bolşevik Rejim”**le ortaya çıktı. Savaştan ekonomik ve askeri yönden güçlenerek çıkan ABD oldu. Özellikle büyük ABD şirketleri öne çıktı.

Savaşın son yılında ümitlerin tükendiğini gören bazı devlet adamları Rusya’nın savaştan çekilmiş olmasını da örnek göstererek barış teklif edelim önerisine karşı çıkan Enver Paşa; **“...ben Allah tarafından büyük Türk Hakanlığını kurmaya vekilim”** şeklinde cevap veriyor (Atay,36).

III. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA VE OSMANLI EKONOMİSİ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 2 Haziran 1919’da Paris’te başlayan barış görüşmeleri, 8 ay sonra 20 Ocak 1920’de sona erdi. Barış görüşmelerine galip devletler, destekçileri ve özel çıkarları olan ülkeler katıldı. Savaşı kaybeden yani İttifak Devletlerinden hiçbiri davet edilmedi.

İtilaf Devletleri, İttifak devletlerinin her biriyle ayrı ayrı çok ağır koşullar taşıyan; Macaristan ile Trianon, Almanya ile Versailles, Avusturya ile St. Germain ve Osmanlı İmparatorluğu ile de Sevr Antlaşması gibi antlaşmaları tek taraflı olarak kabul ettirdi.

İtilaf devletleri ve destekçileri, savaşın tek sorumlusu olarak Almanya’yı suçluyordu. Versailles Antlaşması ile Almanya hem toprak kaybıyla hem de çok ağır savaş tazminatı ödemekle karşı karşıya kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisi

Savaş yıllarında **“savaş ekonomisi”** koşulları içinde devletin ekonominin işleyişini düzenleme ve yönlendirme görevi öne çıkmıştı. Bu uygulamanın gereği olarak Merkez Bankasının önemi ve sorumlulukları artmıştı.

Paris barış görüşmelerine aktif olarak katılan KEYNES Almanya'dan makul bir tazminatın istenmesini önerirken; **“Avrupa'nın pivotu”** olarak nitelediği Almanya cezalandırılırken **“... hem Avrupa'nın değerlerinin hem de dünya ekonomisi-ticaretinin işleyiş düzeni göz önünde tutulmalıydı.”** şeklinde uyarıda bulunmuştu (Kuruç, 2013: 34).

Keynes'in ikaz ve önerilerini ABD Başkanı Wilson ile İngiltere Başkanı L. George dikkate almadı. Çünkü onlar için önceliği yeni sınırların belirlenmesi alıyordu. Keynes daha 1920'lerin başında kapitalizmin içinde taşıdığı çelişkilerle boğuştuğu ve bir büyük krize sürüklendiğini görmüştü.

Savaş yıllarında ülkeler arasında yaşanan uyumsuzluk ve anlaşmazlıklar dünya ticaretinin daralmasına yol açmıştı. Ancak savaş sonrasında da dünya ticaretini geliştirecek ortak ve kalıcı iktisadi ve mali kararlar alamadılar. Bunda ABD ve İngiltere'nin kendi çıkarlarını öne çıkaran katı tutum ve kararları belirleyici olmuştu.

Almanya'nın elini kolunu bağlayan Versailles Antlaşması ile Almanya'nın galip devletlere savaş tazminatı olarak 56 milyar ABD doları veya 132 milyar Alman markı ödemesi kararlaştırılmıştı. Ülkenin alt yapısı ve sanayi çökmüş; üretim ve ihracat gücü kalmamıştı. Böyle bir borcu ödemesi mümkün değildi (Armaoğlu, 1991: 146). Galip Devletler Almanya'ya baskıları devam ettirerek Ruhr Bölgesini işgal etti.

Savaş sonrasında vergi toplayamayan, döviz geliri olmayan ve borç bulamayan Alman maliyesi son çare olarak para basma yoluna gidince ülke parası **“Mark”** hızla değer kaybetmiş ve ülke giderek hızlanan bir hiperenflasyon sürecine girmişti. Toplumsal yapıyı altüst eden bu **“vahşi enflasyon”** sürecinde Almanya'da 1910-1923 arasında ortalama yıllık enflasyon artışı %1174 iken; 1923 yılında tek bir aydaki fiyat yükselişi 3,2 milyon olmuştu (Doğruel, 2005: 13). Savaş sonrasında bir trilyon Alman Markı, savaş öncesinin bir Altın Markı'na eşit düzeyindeydi. Benzer yıkıcı enflasyon süreci Avusturya, Macaristan ve Rusya'da da yaşandı. Yoksulluk, açlık, çaresizlik bu toplumlarda faşist ve komünist örgütleri ve partileri öne çıkardı.

Savaş sonrasında yıkıcı enflasyondan kaçmaya çalışan galip devletler kağıt paradan çıkıp **“sağ para”** olarak nitelendirdikleri “altın para”ya dönmeye çalıştılar; Ancak altın para sistemine dönebilmek için ABD dışında hemen her ülkede altın stokları yetersizdi. ABD'nin altın para stoku 1914'de 1,5 milyar dolar iken, 1919 yılında 2,9 milyara çıkmıştı. Bu miktar ile ABD o tarihte dünya altın para stokunun %40'ını elinde tutmaktaydı (Hiç, 1994: 53).

Avrupa ülkeleri son çare olarak ABD'den kredi almaya karar verdiler. Görüşmeler Newyork Federal Reserve Bank başkanı B.Strong'un başkanlığında yürütüldü. Uluslararası para sisteminin ve finans sisteminin istikrara kavuşması için, Banka, istikrar programına geçen Avrupa ülkelerine kredi açtı.

İngiltere:

İngiltere aldığı kredilerle iç ve dış dengeleri sağladıktan sonra, 1925 yılında yeniden **“Altın Para Sistemi”**ne döndü. Ancak bu yeni sistemde altın sikke yerine, altın külçe esas alındı (Hiç, 1994: 54).

İngiltere, ABD ile birlikte hareket ederek yeni altın para sistemini, “sterlin-dolar” standardına dayandırarak ABD kaynaklı sermayeyi Avrupa’ya çekmek istedi. Girişim kısa sürede “altın-dolar-sterlin” üçlüsünün egemenliğine dönüştü (Kuruç, 2013: 31). Ancak bu karma sistemin işleyişi bunalıma gidişi önleyemedi. Bu gelişme karşısında İngiltere’ye yakın bazı ülkeler paralarını sabit kur üzerinden İngiliz Sterlin’ine bağladılar. Böylece “Sterlin Sahası” oluştu. Ardından bir kısım ülkelerde paralarını ABD dolarına bağlayınca “Dolar Sahası” meydana geldi (Seyidoğlu, 2003: 11).

Dünya ekonomi tarihinde sanayileşmede, sömürgecilikte, uluslararası ticarete, finansal sistemin oluşumunda liderlik etmiş olan İngiltere, 1920’li yıllarda artık her alanda ABD’nin arkasından gider olmuştur. 1921 yılında ihracata dayalı büyüme modeli işlemeyince, depresyona giren ülkede işsiz sayısı 2 milyonu aşmıştı.

Fransa:

Savaş sonrası galip devletlerden Fransa ekonomisini ayağa kaldırmak için yanan-yıkılan alt yapısını inşa için 20 milyar Frank harcadı. Versailles Antlaşması sonrasında Fransa ısrarla ülkesinin uğradığı zararları Almanya’nın tazmin etmesini istedi. Savaş yıllarında işbirliği içinde olan Fransa ve İngiltere ilişkileri bozuldu. Savaş zamanında İngiltere dünya için, Avrupa için planladıklarını ABD ile görüşüp kararlaştırma yoluna gidince, iki ülke arasında var olan bağlar koptu.

Fransa başbakanı Poincaré’nin girişimiyle 1926’da yürürlüğe konan istikrar programı içinde yapılan devalüasyon sonrasında; artan ihracat ve turizm gelirleri yanında yurt dışına kaçmış yerli sermayenin geri dönmesi ile yeniden altın para sistemine dönülmüştü.

1928 yılına gelindiğinde doğrudan ve dolaylı olarak tüm Avrupa ülkeleri “altın standardı”na dönmüştü.

ABD:

Savaş sonrasında ABD tam anlamıyla “dünya devleti” durumuna geldi. Siyasi, askeri, mali ve ekonomik alanda dünyaya yön veren, sözü dinlenen bir devlet ortaya çıktı. ABD savaş yıllarında yüksek kapasiteyle çalışan, üretim teknolojilerini yenilemiş, mal ve sermaye ihracatında lider durumuna gelmişti. İç ve dış talepte yaşanan büyük artışa bağlı olarak artan üretim ve dağıtım, fiyat istikrarı içinde ülkeye refah artışı getirmişti. Özellikle inşaat ve otomotiv alt sektörlerinde patlama yaşanmıştı.

20. yüzyılın başına kadar sanayileşen ülkelerde ulaşımda-taşımada demiryolu ve denizyolu taşımacılığı yaygındı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1920-38 arasında motorlu araç üretiminde ve teknolojisinde meydana gelen olumlu gelişmeler sonucu, kara yolu taşımacılığı belirleyici oldu. Savaş sonrasında sanayinin temel girdisi olan kömürün yerini petrol ve elektrik almıştı. Pamuklu dokuma sanayinde Asya ülkeleri öne çıkmıştı. ABD ve İngiltere çıkışlı silah ve petrol şirketleri dünya ekonomisini yönlendirme eğilimi içine girdi; halen egemenlikleri sürüyor.

1920'lerde ABD'de 5 kişiye bir otomobil düşerken Avrupa'da 80 kişiye bir otomobil düşüyordu. ABD'de orta sınıf oto sahibi olabilir hale gelmişti (Kuruç,46). Dünya rezervlerinin üçte birine sahip olan ülke, 20 milyar dolar alacaklı durumdaydı.

1926 yılından itibaren ABD'de iç ve dış talepte daralmalar başlayınca tarımsal ve sınai ürünler piyasalarında fiyatlar hızla düşmeye başlamış; üreticiler bankalara borçlarını ödeyemez hale gelmişti. Bu süreçte yerel bankaların büyük çoğunluğu iflas etmişti. Uzun yıllar sonra işsizlik artmaya başlamıştı. 1929 yılında işsiz sayısı dört milyonu aşmıştı.

Özellikle büyük bankaların seçici kredi politikaları, faizlerin yükselmesi iç ve dış piyasalarda ticaretin hızla daralmasını getirmişti. 1929 Buhranı'na giden süreçte ABD ve İngiltere ikilisinin döviz piyasalarına getirdiği katı kurallar, kısıtlayıcı kredi politikaları belirleyici olmuştu.

1919-1928 döneminde **“altın standardı”**na dönen girişimleri uluslararası ticaretin ve para sisteminin istikrar kazanmasını sağlayamadı. Ülkeler arasındaki ekonomik çıkar çatışmaları ve uyumsuzlukları sorunların derinleşmesine ve dünya ekonomisini 1929'da topyekün bir krize sürükledi. Böylece liberal kapitalizmin sonu geldi. Müdahaleci kapitalizme geçildi. Ayrıca 1920'li yıllarda **“Sovyet Modeli”**, kapitalizme alternatif olabilecek **“Kolektivist Model”**, dünyanın gündemine girdi.

• Savaş Sonrası Osmanlı Ekonomisi

Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın yanında yer alan Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetmişti. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Savaş yılları boyunca İttihat ve Terakki Hükümeti 3 milyona yakın insanı silah altına almış, bunun yarısı şehit veya esir düşmüş ve kaybolmuştu. Yetişmiş genç iş gücü savaşta eriyip gitmişti.

Savaşın bitmiş olmasına rağmen halkın çok büyük çoğunluğu, açlık, yoksulluk, işsizlik ve bulaşıcı hastalıklarla savaşmak zorunda kalmıştı. Bu büyük çoğunluk özünde kaderci olduğundan çaresizliği çare olarak görme kabullenme anlayışı içindeydi. Cahit KAYRA'nın hesaplamasına göre kişi başına gelir 100 lira civarındaydı. Ulusal gelir düzeyi savaş öncesine göre en az %40 oranında azalmıştı (Pamuk,167).

Savaş yıllarının yarattığı mal kıtlıklarının özellikle kentlerde çok iyi değerlendiren karaborsacılar, istifçiler, tefeciler, bankerler, ithalatçılar ve meslek oda yöneticileri (Partiye yakın olanlar) hızla zenginleştiler ve **“savaş zenginleri”** adını aldılar.

Galip devletler barış antlaşmasını beklemeden, Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerinde tanıdığı ileri sürdükleri yetkileri kullanarak; Osmanlı topraklarını işgale ve ülke yönetimini denetim altına almaya giriştiler.

Osmanlı ordusu dağılmış, toprakları işgale uğrarken **“İstanbul'da yeteneksiz bir kukla- Halife'nin etrafında bulunan eski Osmanlı vezirlerinin oluşturduğu bir Hükümet, döküntü haline gelmiş olan devleti yönetmeye çalışıyordu.”** (Kayra, 2011: 28)

1908-1918 arasında Osmanlı Devletlerini yöneten Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Kurtuluş Savaşı öncesinde ülkeden ayrılmayı uygun görmüşlerdi.

Savaş yıllarında devlete ihanet eden Rum, Ermeni, Arap gibi azınlıklar, savaş sonrasında ülke topraklarının paylaşımını öne çıkardılar. 15 Mayıs 1919'da galip devletlerinin verdiği lojistik hizmetleri değerlendiren Yunan ordusu İzmir'e çıkartma yaptı ve şehri işgal etti. Yunanlıların bu işgal hareketi ve İç Anadolu istikametinde ilerleyişi, Eylül 1922'de Anadolu'yu ve İzmir'i boşaltmaları ile son bulmuştu.

İşgale uğrayan vatan topraklarını kurtarmak için örgütlenen Erzurum ve Sivas Kongrelerini tamamlayıp 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal ve arkadaşları 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni topladılar. Meclis reisi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir "**Milli Hükümet**" kuruldu. Anadolu ayaklanmasının örgütlendiğini gören emperyalist devletler tek taraflı olarak hazırladıkları ülkenin parçalanmasını ve paylaşılmasını öngören Sevr Barış Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920 tarihinde, Paris'in Sevr bölgesinde ünlü porselen fabrikalarında Damat Ferit Paşa başkanlığındaki temsilcilerden oluşan Osmanlı Devleti'ne antlaşmayı imzalattılar.

453 maddeden oluşan antlaşma sonrasında Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken ortaya çıkan yeni dönemin temel özellikleri şöyleydi:

- Osmanlı Devleti yoktur, Türkiye Devleti vardır.
- Sultan-Halife Türkiye'nin sultanıdır.
- Sultan İstanbul'da yaşayacak ve İngiltere'nin İslam dünyasını yönetmesine yardımcı olacaktır.
- Başkentini adı İstanbul değil, Constantinople'dir.
- Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt devleti kurulacak.
- Arap yarımadası İngiltere ve Fransa arasında paylaşılacak.
- Ordu dağıtılacak en fazla 50 bin asker tutulacak.
- İktisadi, mali, adli ve idari kapitülasyonlar devam edecek.
- Boğazlar uluslararası bir "**Komisyon**"ca yönetilecek.

Asırlarca çok sayıda devlet kurmuş ve yönetmiş Türk ulusunun yok edilmesini öngören bu Antlaşmayı Ankara TBMM tanımadı ve imzalayan ve onaylayan devlet adamlarını da çıkarılan bir kanunla "vatan haini" ilan etti.

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla, Ankara Hükümeti "Sevr Antlaşması"nın geçerliliğini kaybettiğini dünyaya duyurmuştur. Bu tarihten sonra Anadolu'nun sahipliği Osmanlı Padişahı'ndan Anadolu halkına geçmişti.

Anadolu halkı adına TBMM Hükümeti, 24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Anadolu topraklarının “**Tapu**”sunu almıştır.

Savaşın bitiminden Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen süre içinde Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde amaçları farklı üç ayrı yönetim ortaya çıkmıştı. İşgal Kuvvetleri, Türkiye Sultanı (Saray) ve Ankara’da TBMM Hükümeti.

Ankara Hükümeti başlatılan Kurtuluş Savaşı’nın amacının, antiemperyalist ve antikapitalist bir savaş olduğunu ön koşulsuz bağımsız ve egemen bir ulus-devlet kurmak olduğunu açıklamıştı.

Savaş sonrasında işgal kuvvetlerinin denetimi altında yaşamak zorunda kalan halk işgalci (mandacı), hilafetçi ve Kuvay-i Milliyeciler şeklinde bölünmüştü. Halkın büyük çoğunluğu yarı aç, yoksul, sakat, hastalıklı ve savaş yorgunuydu. Ülkenin her köşesinde eşkiyalar, çeteler, isyancılar, vurguncular kol geziyordu. Mal ve can güvenliği olmayınca halk kime inanacağını kimin peşinde gideceğini bilmiyordu.

Mal kıtlıkları, hayat pahalılığı (enflasyon) ve yoksulluk 1918 yılı sonunda dayanılmaz hal almıştı. Osmanlı tarihinin en yüksek enflasyonu 1918 yılında yaşandı. İstanbul tüketici fiyat endeksi temel alındığında 1915’de 130 olan endeksin 1918’de 2205’e çıktığı görülmüştü. Bu vahşi enflasyonun temel iki nedeni vardı: Temel gıda mallarının temininde-dağıtımında darboğazların aşılammaması ve açık finansman politikası gereği aşırı kağıt para basılması (Pamuk, 173).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti para basma yoluna gitmedi. Osmanlı Bankası’nın paraları geçerliydi ve enflasyonla karşılaşılmamıştır. Yaşanan mal kıtlıklarına rağmen harcamalar büyük çapta reel mal ve hizmetlerle karşılanmıştır.

Ankara Hükümeti dış borç yardımını altın veya kağıt para olarak değil doğrudan mal, silah, malzeme şeklinde önce Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasıyla Sovyet Rusya’dan; sonra Ekim 1921’de Ankara Antlaşmasıyla Fransa’dan sağlama olanağını bulmuştur.

29 Ekim 1923 Cumhuriyet ilanına kadar yüzyıldır ülkede faaliyet gösteren yabancı-ımtiyazlı şirketler faaliyetlerine devam ettiler. 24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Antlaşması ile yabancı şirketlerin ve gerçek kişilerin imtiyazları kalkmıştı.

SONUÇ

Büyük savaş yenilgiyle, yıkımla ve parçalanmayla bitiren ülkeler, dünya coğrafyasındaki-ekonomisindeki yerlerini güçlendirmek ve öne çıkmak için; otarjik, komünist, faşist ve milliyetçi rejimlere kaydılar. Almanya ve Rusya örneklerinde olduğu gibi silahla kaybettikleri savaş ileri sanayi ülkesi olarak sanayide atılımlar yaparak kazanmak yoluna girdiler.

Galip devletler Almanya üzerinde kurdukları baskılarla ve abluka ile Avrupa’da yeni bir savaşın çıkmayacağı görüşündeydiler. 1929-30’da patlak veren Büyük Dünya Buhranı sonrasında; her ülke kendi içine dönüp işsizlik, yoksullukla mücadele ederken siyasal ve

ekonomik düzeyde devlet müdahaleciliğini öne çıkardı. Büyük Buhran karşısında tüm Avrupa ülkeleri “altın standardı”nı terk etmek zorunda kalmıştı.

K.Marx 19. Yüzyılın ortasında, Keynes 1920’li yıllarda “**Liberal Kapitalizm**”in içinde taşıdığı çelişkiler nedeniyle çöküntüye uğradığını ve uğrayacağını söylediler, yazdılar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat 1923’de Türkiye İktisat Kongresini açarken yaptığı konuşmasında şu evrensel geçerliliği olan ilkeyi açıklamıştı:

“Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner.”

“Tarihimizi dolduran zaferler ve başarısızlıkların tümü ekonomik durumumuzla yakinen ilgilidir.”

Büyük Atatürk’ün ifadesiyle, **“Eğer Vatan tehlikede değilse savaş bir cinayettir.”**

Yaklaşık 15 milyon insanın öldüğü Birinci Dünya Savaşı’nı başlatan ve yürüten dönemin siyaset adamları, işledikleri cinayetlerin hesabını tarih önünde verdiler ve vermeye devam edeceklerdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Armaoğlu, F. (1991) *20. Yüzyıl Tarihi (1914-1980)*, T.I.Ş. Bak.
- Atay, F. Rıfki (2012) *Zeytintağ*, Hürriyet Yayınları
- Atay, F. Rıfki (2012) *Batış Yılları*, Hürriyet Yayınları
- Aydemir, Ş. Süreyya, (2011) *Tek Adam, 1881-1919*, Remzi Kit.
- Bulutay, Tuncer (2013) “Geleneksel İktisat Kuramı...” içinde *İ.Türk’e Armağan*,
- Çavdar, Tevfik (1989) *Talat Paşa* Dost Yay.
- Doğruel, Fatma-Suat (2005) *Enflasyonun Tarihi*, Tarih Vakfı
- Friedman, George (2009) *Gelecek 100 Yıl*, Pegasus
- Hiç, Mükerrerem (1994) *Para Teorisi ve Politikası*, Filiz kt.
- Kayra, Cahit (2011) *Sevr Dosyası*, Tarihçi
- Kuruç, Bilsay (2013) *Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler*, Bilgi Üniversitesi Yayın.
- Özdemir, Biltekin (2010) *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Maliye Bak.
- Pamuk, Şevket (2014) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bank.
- Seyidoğlu, Hakl (2003) *Uluslararası Finans*, İst.
- Sönmez, Sinan (1998) *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İMGE
- Tezel, Yahya () *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi*, Yurt Yayınları
- Toprak, Zafer (1982) *Türkiye’de Millî İktisat*, Yurt Yayınları
- Tokgöz, Erdinç (2011) *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj
- Tokgöz, Erdinç (2013) *Türkiye İktisat Tarihi Yazıları*, İmaj
- Turan, Şerafettin (2003) *İsmet İnönü*, Bilgi Yayın.
- Ülman, Haluk (1972) *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, SBF
- Westwell, Ian () *I. Dünya Savaşı*, İş Bank. Yayını